

MEMORIE VERSUS ISTORIE? RE-CONSIDERĂRI ALE UNOR CONSIDERAȚII VECHI ȘI NOI DESPRE RELAȚIA DINTRE MEMORIE COLECTIVĂ ȘI ISTORIE*

Dalia Agata Báthory, Andreea Cătălina Paul**

Abstract: *The relationship between memory and history has become a recurrent theme of debate, especially after 1989. Therefore either their differences, their similarities or their complementarity have long been analysed by many scholars. The following analysis highlights four main perspectives, the most representative for both fields of study: subjectivity, fiction, constructivism, narrativity. It is according to these four key words that we will structure our observations regarding the way history interacts with and relates to memory, thus trying to demonstrate their inherent and inescapable connection.*

Keywords: history, memory, constructivism, narrative

Subiectivitate

Probabil că cea mai importantă caracteristică a istoriei este contingenta evenimentelor. De aici, din punct de vedere metodologic survine problema relațiilor de cauzalitate, care sunt stabilite de istoric. Din acest motiv s-a încercat de nenumărate ori rezolvarea aporiei subiectivității și a obiectivității cercetătorului în studiul istoriei iar soluția care predomină este asumarea faptului că selectarea faptelor și stabilirea relațiilor de cauzalitate se realizează întotdeauna dintr-un punct de vedere. Asumarea, deci, a subiectivității. Mai mulți istorici sau filosofi ai istoriei, printre care Karl Popper, Raymond Aron sau Jaques Le Goff, propun depășirea subiectivității prin reflecție, o reflecție care să permită detașarea istoricului de scrierea sa și de faptul că el în sine este o ființă înscrisă în istorie, fiind victima condiției istorice. Mai mult decât atât, Popper sugerează ca istoricul să renunțe la a folosi legi universale în scrierea istoriei și să scrie istoria care îl interesează personal, totuși luând în calcul toate materialele de care dispune¹.

Jaques Le Goff pe de altă parte vorbește nu de condiția istorică ci de spiritul istoric, care își are trăsăturile sale: de a crede în realitatea trecutului și în conținutul său, de a considera trecutul și prezentul drept opuse, ceea ce face ca un eveniment cu caracterul „trecut” să difere de orice alt eveniment care ar putea să îi semene, precum

---

* cercetător doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; e-mail: d.bathory@yahoo.com; doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; e-mail: bolohanandreea@yahoo.com

** Acest articol a fost posibil prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract nr. POSDRU/88/1.5/S/60185, „Studii doctorale inovative într-o societate bazată pe cunoaștere”, respectiv contractul POSDRU/89/1.5/S/61104

¹ Karl Popper, *Mizeria istoricismului*, București, Edit. All, 1996, p. 108-109.

și necesitatea de a folosi metode științifice în studiul istoriei². Le Goff apelează la taxonomia lui George Nadel pentru a desparte „istoria obiectivă”, scrisă după rigorile științifice de a stabili raporturi între fapte de „istoria ideologică”, care ordonează faptele conform unor tradiții stabilite și care este de fapt memorie colectivă, tinzând să confunde istoria cu mitul și se concentrează în special pe istoria începuturilor³ dar reia și argumentele lui Pierre Nora legate de relația recentă dintre memorie și istorie. Astfel, Nora consideră că mass media fabrică istorie la cald și produce un număr mare de memorii colective, ducând astfel la o temporalitate nu lineară, ci ramificată, prin care individul se înrădăcește în colectiv⁴. Le Goff semnalează faptul că așa cum trecutul nu este istorie, ci obiectul ei, la fel nici memoria nu este istorie, ci unul din obiectele ei⁵. E clar astfel că relația surprinsă de Le Goff între memorie și istorie este de subordonare a celei din urmă față de cea dintâi, spre deosebire de Ricoeur, care susține exact opusul⁶.

Ficțiune

În ceea ce privește problema ficțiunii, poate cele mai relevante considerente sunt cele ale lui Michel De Certeau. Acesta identifică patru relații posibile între ficțiune și discursul istoric. În primul rând, în relația cu istoria, ficțiunea este considerată greșeală, pentru că istoria prin excelență își propune să aibă un statut aparte, diferit de mituri, legende și credințe colective. După principiul popperian, istoricii caută să găsească erorile, fără să pretindă că spun adevărul⁷, iar aceste erori țin de ficțiune. Realul își are discursul său tehnic prin care se departajează de ficțional, iar istoriografia pretinde că ea ține de arealul realului întrucât contrariul său este falsul, presupunând, în același timp, că ceea ce nu este fals trebuie să fie adevărat⁸. În știință, ficțiunea se regăsește în cadrul posibilului, al scenariilor pertinente care îl exprimă, dar este o nouă specie a ficțiunii, pe care o folosește și istoriografia în exercițiul contrafactual sau când produce modele pentru societate. O altă sursă de neîncredere la adresa ficțiunii provine din faptul că pare a nu avea acuratețe științifică, sensurile sale sunt stratificate și este în mare măsură metaforică. Discursul ei echivoc este o amenințare pentru discursul univoc și stabil al științei, iar aspectele ei mitice, literare, științifice și metaforice nu creditează realul, ci cel mult îl „informează”, opunându-se astfel unei istoriografii care are ambiția de a articula realul⁹. De Certeau atrage atenția

---

² Jaques Le Goff, *Histoire et memoire*, Paris, Edit. Gallimard, 1988, p. 44-45.

³ *Ibidem*, p. 112.

⁴ *Ibidem*, p. 117.

⁵ *Ibidem*, p. 221.

⁶ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, Iași, Edit. Amarcord, 2001, p. 110, p. 194.

⁷ Michel De Certeau, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, Paris, Edit. Gallimard, 2002, p. 53.

⁸ *Ibidem*, p. 54.

⁹ *Ibidem*, p. 56.

asupra faptului că realul asumat de istoriografie este mai degrabă la nivel declarativ, autoritatea provine din faptul că întotdeauna se presupune că istoria este reprezentarea realului, acel real care pune în mișcare credințe și care produce aceste credințe¹⁰. De Certau mai arată și că între istoriografie și un buletin de știri nu este o mare diferență, având în vedere că ambele fac parte din categoria relatărilor care povestesc și interpretează evenimentele¹¹. Ceea ce ar face diferența ar fi „legenda” de veridicitate pe care instituția care produce istoria o proiectează asupra produsului său, prin autoritatea de care beneficiază.

Mergând pe această idee mai departe, trebuie să remarcăm și contribuția lui Stefan Berger, care demonstrează că „științificitatea” istoriei nu a ajutat la eliminarea miturilor istorice, ba mai mult, a contribuit la formarea acestora, mai ales în cazurile în care istoricii și-au asumat rolul de a explica originea națiunii lor și au încercat să ofere o bază științifică miturilor formării națiunilor din care proveneau. Nu au fost eliminate nici narațiunile măririi și ale declinului pentru a demonstra continuitatea națiunii, nici eroii pozitivi și negativi și nici „prezentismul”, în ciuda pretenției de științificitate¹². Mai mult decât atât, regimurile totalitare au folosit această „științificitate” pentru a-și legitima crimele și politicile de epurare etnică¹³. Berger concluzionează că e imposibil să existe o distincție clară între mit și istorie, astfel că e necesară o abordare interdisciplinară și intertextuală în scrierea istoriei naționale, cu atât mai mult cu cât domeniul este influențat și de alte discipline, cum ar fi etnologia, geografia, arhitectura, antropologia sau sociologia. Din punctul său de vedere, este singura modalitate de a concepe un proiect pedagogic care să mărească distanța dintre miturile identitare și eventualul lor public, prevenind astfel mobilizarea miturilor și a istoriei pentru a legitima opresiunea¹⁴.

Și Robert Walinski-Kiehl analizează felul în care istoria servește miturilor politice, care la rândul lor sunt folosite pentru a construi memorii colective false și identități, mai ales în societățile totalitare. Folosind un studiu de caz asupra felul în care s-au schimbat interpretările asupra războiului țărănesc german în Germania de Est, Walinski-Kiehl definește miturile politice ca fiind narațiuni istorice simple, care transmit informații despre originile, sensul și destinul politic al regimurilor. Prin acestea, comunitățile sunt integrate politic și li se oferă legături comune și un simț al memoriei colective, mituri care legitimează și produc sprijin și stabilitate pentru un stat¹⁵. Cercetătorul subliniază importanța creării de mituri politice, mai ales la

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 57.

¹¹ *Ibidem*, p. 61.

¹² Stefan Berger, *Myths and History in the Construction of National Identity*, „European History Quarterly”, vol. 39, nr. 3, 2009, p. 492-493.

¹³ *Ibidem*, p. 497.

¹⁴ *Ibidem*, p. 498.

¹⁵ Robert Walinski-Kiehl, *Reformation History and Political Mythology in the German Democratic Republic, 1949-89*, „European History Quarterly”, vol. 34, nr. 43, 2004, p. 34-44.

începuturile regimului comunist în Europa Centrală și de Est, pentru a consolida noua conștiință socialistă¹⁶.

Narativitate și construcție

În afara discuției asupra aspectului ficțional și al celui subiectiv, istoricii mai pun problema caracterului narativ al istoriei. Pentru Paul Ricoeur documentul este elementul prim de referință și verificare a faptelor. El pune problema structurii narrative a istoriei, comparativ cu a unei povestiri, numai că pentru el ceea ce face diferența este aspectul explicativ al istoriei, care are alte caracteristici decât narațiunea. Ricoeur atrage atenția că nu putem dizolva faptul istoric în narațiune, pe care apoi să o dizolvăm într-o compoziție literară inseparabilă de ficțiune¹⁷. Mai mult, trebuie să evităm confuzia dintre faptul istoric și evenimentul real, rememorat, pentru că faptul este conținutul unui enunț ce urmărește să îl reprezinte și este construit prin extragerea sa din documente. Doar așa se poate face proba verificării falsității teoriei, după principiul popperian, prin confruntarea explicației istorice cu documentele. La baza documentului se află mărturia, memoria. Ceea ce înseamnă că pentru Ricoeur, memoria este matricea istoriei¹⁸, iar credibilitatea mărturiei este desemnată de fiabilitate, pe care o consideră o instituție naturală a încrederii, încetățenită prin habitus, într-o lume împărtășită intersubiectiv¹⁹. Procesul de arhivare a memoriei presupune o serie de transformări ale memoriei, prin debarasarea acesteia de „urma cerebrală” și de „urma afectivă”, astfel încât memoria devine o „urmă documentară”²⁰ și suferă o „mutație istorică”, prin care statutul său de mărturie scrisă se schimbă în acela de arhivă. Trebuie să observăm, însă, că atunci când vorbim de memorie în postcomunism, aceasta suferă din nou transformări, încât provoacă noi poziționări afective. Memoria nu mai este matricea istoriei încă din timpul comunismului, când istoria a fost folosită ca mijloc de legitimare a regimului, astfel încât construcția discursului istoric s-a disociat de adevărul documentelor.

Considerând acest aspect al narativității istoriei, pe care ulterior și Brockmeier îl preia și îl transferă memoriei, dorind să demonstreze că ideea de arhivare nu mai are valoare deoarece procesul activ de rememorare la nivel cerebral nu se manifestă diferit de cel de percepție sau imaginație, Ricoeur avertizează totuși că narativitatea nu este o alternativă pentru explicație sau comprehensiune²¹. La fel, nici căderea într-un „realism naiv” nu este o soluție, pentru că oricum nu poate evita formele reprezentării,

---

¹⁶ *Ibidem*, p. 44.

¹⁷ Paul Ricoeur, *op.cit.*, p. 217.

¹⁸ *Ibidem*, p. 194.

¹⁹ *Ibidem*, p. 199.

²⁰ *Ibidem*, p. 202.

²¹ *Ibidem*, p. 291.

anume punerea în intrigă și prezența personajelor²². Reprezentarea istorică, la fel ca și memoria, este imaginea prezentă a unui lucru absent. Conform lui Ricoeur, ceea ce caracterizează lucrul absent este faptul că a avut o existență a sa în trecut, care este abolită, dar care nu mai poate fi împiedicată în prezent. Este ceea ce Ricoeur denumește „condiție istorică”: „regim de existență în trecut ca ceva ce nu mai este și a fost”²³. Chiar dacă această condiție istorică în prezent este transpusă într-o formă scripturală, pretenția sa la adevăr poate fi atestată de explicația comprehensivă și proba documentară, faze ale reprezentării istorice colective²⁴.

Aleida Assmann pune punctul pe i când afirmă că istoriografia implică o anumită retorică în folosirea limbajului, în ciuda pretenției la imparțialitate. Mai mult decât atât, profită de un anumit avantaj, o agendă neconștientizată și o subiectivitate ascunsă. În plus, acceptăm azi că trăim într-o lume mediată de reprezentări sub forma textelor și imaginilor, fapt care are un impact atât asupra rememorării individului cât și asupra metodelor de lucru ale istoricilor²⁵, iar istoricul și-a pierdut monopolul asupra definirii istoriei. Totuși, rolul său rămâne la fel de important când vine vorba de a evalua și a corecta dovezi, a proba adevărul reprezentărilor, a descoperi noi surse și a le interpreta dintr-un punct de vedere inedit²⁶.

Marek Tamm, cercetător estonian, consideră că istoria și memoria nu sunt concepte egale pentru a le putea contrasta și că opoziția dintre ele, practică de unii cercetători, este forțată. Acesta consideră că istoria ar trebui privită ca fiind un mod de amintire și ca o practică mnemonică, astfel încât istoria ar fi o subcategorie a memoriei, mai precis o particularitate a memoriei culturale. Mergând pe urmele definite de Jan Assmann, Tamm reamintește că memoria culturală cuprinde un corp de texte care pot fi refolosite, imagini și ritualuri specifice fiecărei societăți în fiecare epocă și ne ajută să înțelegem formarea identităților naționale și rolul reprezentărilor trecutului în formarea acelei identități²⁷. Astfel că istoria este inseparabilă de memoria culturală, pentru că memoria culturală este ceea ce determină cadrul general în care trecutul capătă un înțeles iar istoria devine posibilă, și tot memoria culturală este cea care determină evenimentele care pot fi păstrate și transmise mai departe²⁸. Totuși, trebuie să înțelegem că memoria culturală nu este un depozit al urmelor trecutului, ci este produsul istoric al mnemotehnicilor și mnemotehnologiilor culturale, care variază de la ritualuri comemorative la scrierea istoriei. Tamm recurge la teoria lui Yurii Lotman, unul dintre inițiatorii conceptului de memorie culturală, care arată că pentru

---

²² *Ibidem*, p. 314.

²³ *Ibidem*, p. 344-345.

²⁴ *Ibidem*, p. 341.

²⁵ Aleida Assmann, *Transformations between History and Memory*, „Social Research”, vo.75, nr. 1, 2008, p. 53.

²⁶ *Ibidem*, p. 54.

²⁷ Marek Tamm, *History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 34, nr. 4, 2008, p. 500.

²⁸ *Ibidem*, p. 501.

cultură memoria nu este un depozit și nu are un caracter pasiv, ci este parte din mecanismul ei de creație scripturală. Astfel, studiile de memorie culturală trebuie să se axeze pe felul în care imaginile trecutului sunt transmise și împărtășite de către membrii unei comunități, accentuând importanța amintirii anumitor aspecte și uitând de altele. După Jan Assmann, mnemoistoria se ocupă de trecut așa cum ni-l amintim, spre deosebire de istorie care se preocupă de trecutul în sine²⁹. Tamm îl citează și pe Reinhart Koselleck, care consideră că există anumite categorii de indivizi care sunt implicați în ceea ce înseamnă memorie: preoții, profesorii, specialiștii în PR, politicienii, poeții și publiciștii. Tamm adaugă însă că pe lângă indivizii angajați în procesul memoriei, există și o unealtă culturală foarte importantă, cum ar fi narațiunea, cea mai influentă formatoare a memoriei culturale, astfel încât, concluzionează Tamm, națiunea poate fi considerată nu doar o „comunitate mnemonică” cum o privește Zerubavel, ci și o „comunitate narativă”, identitatea națională fiind bazată pe șabloane narrative, fiind coerentă, repetitivă și consecventă și contribuind astfel la conștiința istorică³⁰. Subiectul șabloanelor narrative va mai fi abordat și mai târziu, în contextul teoretizării memoriei colective.

David Lowenthal adaugă la această discuție faptul că diferența dintre istorie și memorie constă nu numai prin felul în care se validează cunoașterea trecutului, ci și prin felul în care este transmisă, păstrată și modificată³¹. Astfel, istoria înseamnă în primul rând scriere, tipăritură, ceea ce conferă un caracter de stabilitate relatărilor, dar și o viziune de ansamblu pe care martorii oculari nu o posedă. În plus, istoria își asumă rolul de a identifica erorile în scrierea trecutului, rol pe care Ricoeur și Le Goff îl subliniază la rândul lor. Totuși, fie din perspectiva istoriei, fie din cea a memoriei, pentru Lowenthal a reface trecutul e un lucru aproape imposibil, din trei cauze: infinitatea conținutului evenimentelor din trecut împiedică reconstrucția lui totală, faptul că există o distincție între relatare și eveniment (din nou cei trei autori, Ricoeur, Le Goff și Lowenthal se întâlnesc în acest punct) și lipsa de imparțialitate, care este inevitabilă, mai ales că trecutul este revăzut din prezent (*presentist bias*)³². E un alt fel de a spune ceea ce Raymond Aron numea înscrierea în timp a istoricului, doar atât că cel din urmă încă mai credea, cum credea și Le Goff, că prin *reflecție* și *detașare*, aceasta poate fi depășită. Lowenthal insistă și asupra caracterului narativ al istoriei, care se conturează în urma procedurii de a plasa logic și cronologic fapte contingente, în afara timpului și discontinue, dar respinge orice comparație cu ficțiunea, pentru că scopurile celor două genuri narrative, să le spunem așa, sunt diferite: al istoriei este veridicitatea și acuratețea iar al ficțiunii, invenția³³.

---

²⁹ *Ibidem, loc.cit.*

³⁰ *Ibidem, p. 502.*

³¹ David Lowenthal, *Trecutul este o țară străină*, București, Edit. Curtea Veche, 2002, p. 246.

³² *Ibidem, p. 249.*

³³ *Ibidem, p. 262-263.*

Jay Winter apropie actul de a produce istorie de cel de reamintire prin faptul că ambele caută să dea un înțeles și un scop trecutului, dar eforturile de a oferi un înțeles istoriei s-au prăbușit după 1970, când atât marxismul (ca teorie a societății-cum operează puterea, și ca teorie a istoriei-cum se schimbă societățile), cât și capitalismul au avut unele crize sistemice, din cauza crizei petrolului sau a dezastrului de la Cernobîl³⁴. Dincolo de asta, o dată cu extinderea posibilităților tehnologice, de la casete video la internet, s-a menținut și s-a accentuat însă și problema de a construi narațiuni într-o eră a violenței globalizate, în care vocea umană s-a evidențiat din ce în ce mai mult, constituindu-se în narațiuni care aparțin atât de memorie cât și de istorie, astfel încât spațiul dintre istorie și memorie s-a reconfigurat într-atât încât Winters l-a denumit „rememorare istorică”. Prin „rememorare istorică” el înțelege moduri de a atribui un sens trecutului violent, sens care este alimentat de scrierile și transmisiunile istoricilor profesioniști și publici³⁵. Un alt aspect îl constituie istoria publică, cea care ține de muzee, expoziții și documentare TV, care pune o presiune financiară asupra istoricilor, nevoiți de multe ori să prezinte trecutul după cum doresc finanțatorii. Astfel, fără o independență intelectuală, istoria este redusă la propagandă sau poate la memorie. Problema martorilor și pretenția lor la adevărul istoric este la fel de chestionabilă din cauza „păcatelor memoriei”, în timp ce istoricii în continuare pledează pentru raționalitatea și obiectivitatea metodelor lor, deși la ora actuală turnura lingvistică, înțeleasă într-un mod cât se poate de simplu, explicitează că nu există fapte în afara limbii în care sunt exprimate³⁶. Istoricii francezi sunt considerați *funcționari*, dar, dincolo de aparența de obiectivitate, apare pericolul de a fi manevrați de alți angajați ai sectorului public, cei aleși. Demonstrația lui Winters se încheie reluând ideea că există acest câmp de forțe între memorie și istorie, unde faptele se contestă reciproc, interacționează, se suprapun sau sunt în disonanță, câmp de forțe pe care l-a denumit „rememorare istorică”, concept prin care vrea să legitimizeze noul mod de scriere a istoriei contemporane, în viziunea sa, prin explorarea spațiului dintre memorie și istorie³⁷.

În ceea ce privește relația istorie memorie, Aleida Assmann arată că percepția asupra trecutului s-a modificat și dacă până recent acesta era considerat bătut în cuie, acum pare mai degrabă lichid, în sensul că ia forma construcției istorice sau politice în care este implicat, astfel încât istoria a devenit un combustibil pentru politică. De-a lungul timpului, relația dintre memorie și istorie s-a schimbat, iar Assmann o împarte în trei categorii: memoria, identică cu istoria; polarizarea dintre memorie și istorie și interacțiunea memoriei cu istoria. Prima fază corespunde unei etape premoderne, anterioare secolului XVIII, când rolul istoricului era acela de a

---

³⁴ Jay Winter, *Foreword: Historical Remembrance in the 21st Century*, „The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science”, nr. 617, 2008, p. 7.

³⁵ *Ibidem*, p. 9.

³⁶ *Ibidem*, p. 11.

³⁷ *Ibidem*, p. 12.

asigura reamintirea faptelor unei dinastii, a bisericii sau a statului iar istoria era un fel de slujnică a autorității³⁸. O separare clară între cele două a intervenit doar când în secolul al XIX-lea a apărut în universități istoriografia profesionistă ca disciplină independentă. Cea de a treia fază, pe care Assmann o consideră postmodernă, s-a dezvoltat cel mai mult în urma schimbărilor politice din anii '80 și '90³⁹, în urma deschiderii a numeroase arhive și a apariției unei alte generații de martori care aveau ceva de transmis. În urma acestui fenomen, Assmann consideră că istoriografia s-a îmbogățit cu o nouă ramură, *mnemoistoria*, interesată de selectivitatea imaginilor din trecut, a procesului în sine de supraviețuire a anumitor reprezentări, cum s-au format anumite acte de comemorare, precum și de efectele de distorsiune sau de construcție ale memoriei⁴⁰. Assmann, împreună cu Ricoeur, consideră că memoria este complementară istoriei, iar istoria corectează memoria. Dar Assmann sesizează și momentul în care istoria se poate transforma în memorie: atunci când statul-națiune o utilizează în manualele de istorie pentru a vehicula memoria națională. Mai mult decât atât, istoria abstractă se transformă în memorie colectivă când este implicată în forme împărtășite de cunoaștere și participare colectivă, astfel încât „istoria în general” devine „istoria noastră” și este absorbită în identitatea colectivă⁴¹. Există însă o diferență între participarea colectivă în statele totalitare și în cele democratice, pentru că în primele aceasta se realizează prin propagandă și îndoctrinare, iar în ultimele se realizează prin mass media, discurs public și forme de reprezentare liberală⁴².

Cercetătorul Cristian Tileagă propune o abordare a istoriei și memoriei din perspectiva reprezentărilor sociale și consideră că o realizare scriptică a împăcării cu trecutul este un concept care ar putea duce la o apreciere deplină a structurii și funcțiilor reprezentărilor istorice, ca părți integrale ale acțiunilor politice sau morale. Cercetătorul îl citează pe Adorno și interogația acestuia asupra ce înseamnă de fapt împăcarea cu trecutul, filosoful considerând că în esență aceasta presupune felul în care trecutul este invocat și adus în prezent, fie oprindu-ne la simplul reșoș, fie îndurând ororile cu o anumită tărie care înțelege ceea ce este de neînțeles⁴³. De la acest aspect, Tileagă continuă cu ceea ce înseamnă moralitatea politică a unei comunități atunci când este confruntată cu fantomele trecutului ei, mergând pe urmele lui Habermas. Poziția sa de cercetare este una de psihologie socială, astfel că din punct de vedere sociocultural, istoria este abordată din

---

³⁸ A. Assmann, *op.cit.*, p. 57.

³⁹ *Ibidem*, p. 57-61.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 62.

⁴¹ *Ibidem*, p. 65.

⁴² *Ibidem*, p. 65-66.

⁴³ Cristian Tileagă, *The Social Organization of Representations of History: The Textual Accomplishment of Coming to Terms With the Past*, „British Journal of Social Psychology”, nr. 48, 2009, p. 337.

perspectiva felului cum este reconstruită ca memorie socială, în timp ce memoria, pentru psihologia socioculturală implică rememorarea și uitarea ca activități publice, sociale, unde experiența individuală este mediată de experiența colectivă, după definiția lui Middleton, citat de Tileagă⁴⁴. Textele istorice pe care le creează statele-națiuni pentru a legitima anumite acțiuni politice și sociale se concentrează mai ales asupra continuității istorice a națiunii și a reprezentării istorice. Cercetătorul preia tipologia textelor istorice propusă de James Wertsch, care identifică patru tipuri de texte: texte istorice care construiesc comunități imaginate, texte istorice care construiesc istorie mitologică, texte istorice care construiesc istorii oficiale pentru a conferi comunității identitate de grup și texte istorice care urmăresc să creeze relații de loialitate a cetățenilor față de statul-națiune⁴⁵. Dar Tileagă atrage atenția asupra reprezentărilor hegemonice, folosind terminologia sociologului Serge Moscovici și susține că dinamica interacțiunii sociale între reprezentări hegemonice și polemice este cea care creează și organizează cadrele colective prin care se conturează o imagine a trecutului⁴⁶. Organizarea socială a reprezentărilor istoriei ar trebui considerată ca ancorată în organizarea socială a vorbirii și textului, ca o desăvârșire a situației, ocaziei, retoricii și orientării spre acțiune⁴⁷-mai exact e vorba de a conceptualiza reprezentările istorice într-un cadru al acțiunii sociale situate și al practicii sociale, pentru a studia natura și felurile uzuri ale producției și diseminării istoriei ca memorie socială. Trebuie luată în considerare nu doar ordinea socială, ci și o noțiune mai complexă de discurs. *Prin discurs înțelegând o conversație mediată de texte, care nu ține doar de afirmații, ci și de practici și locuri ale practicilor, forma materială a textelor, metodele de producere a textelor, structurile de reputație și statut, organizarea puterilor care intersectează cu alte relații de conducere în instituțiile statului, universități, organizații profesionale ș.a.*, oferă Tileagă definiția, preluată după D. Smith⁴⁸.

Martin O. Heisler încearcă să determine cum istoria poate deveni o sursă importantă de dispute politice și în acest scop analizează legătura dintre memorie, istorie și identitate, trei concepte care nu trebuie relaționate prin sinonimie, accentuează cercetătorul. Toate trei sunt contingente unui context și unor circumstanțe și sunt ușor de instrumentalizat, și toate trei oferă posibilități hermeneutice diferitelor colectivități, instituțiilor, cum ar fi statul, biserica sau facțiunile ideologice sau individului, hermeneutică ce se poate aplica fiecăruia dintre aceste nivele de abordare. Cu toate acestea, trebuie avut în vedere faptul că politicile trecutului au de-a face cu istoria, implică memoria și invocă aspecte ale identității, doar toate se desfășoară în prezent și au în primul rând un aspect

---

⁴⁴ *Ibidem*, p. 338.

⁴⁵ *Ibidem*, loc.cit.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 339.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 340.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 341.

practic⁴⁹, astfel încât Heisler pledează pentru a ne concentra forțele spre uzul practic al elementelor din trecut în scopul de a realiza obiectivele politice. Heisler explică faptul că există două abordări în cercetare: considerăm memoria, istoria și identitatea variabile dependente și conturate de acțiuni politice, cum ar fi construcții elitiste despre trecut și memorie colectivă sau de obiecte politice și sociale, cum ar fi memoriale și simbolurile, caz în care politica este variabila independentă și creativă; sau considerăm politica o funcție a istoriei, bazată pe memorie și apel la identitate; în acest sens, Heisler amintește de Benedict Anderson și ale sale „comunități imaginate”, care sugerează că politica poate fi formată de un simț al trecutului împărtășit care este parțial sau per total imaginat; în acest punct de vedere, politica este o variabilă dependentă, iar memoria, istoria și identitatea sunt variabile independente. Ambele abordări sunt valabile. Politica este semnificativă în construirea trecutului și formarea memoriei colective și poate influența asupra conturilor și conținutului identității personale, politice și colective⁵⁰. Doi factori care trebuie luați în considerare, spune Heisler, sunt timpul și mișcarea dramatică a spațiului normativ și comunicativ dintre colectivități. Timpul, pentru că normele etice din trecut pot să nu se mai aplice în prezent și pot crea dezbateri politice asidue și spațiul pentru că societățile pot „împrumuta” norme de a aborda problemele trecutului unele de la celelalte, la cererea acelor membri ai societății care au experimentat alte politici ale trecutului, în alte societăți⁵¹. Heisler mai amintește și de narațiunile „neamului”, care propagă valorile și normele în jurul cărora se formează colectivitățile și cu care se identifică toți membrii comunității. Sunt trei astfel de tipuri de narațiuni, pe care Smith, citat de Heisler, le grupează în funcție de formare, coeziune și scopul oferit colectivității: economice, politice și etice. Aceste narațiuni trebuie să fie pozitive, pentru a menține ridicată stima de sine a grupului, iar pentru asta elitele sunt dispuse să mintă și să mențină o atitudine ipocrită, în încercările lor de a părea virtuoși în fața celor pe care îi conduc. Astfel, Heisler este interesat de felul cum faptele reprobabile afectează imaginea de sine a unei comunități, dar dincolo de asta, el interoghează dacă este justificat sau nu să aplicăm criterii morale comportamentale acceptate astăzi unor fapte care s-au petrecut cu decenii și generații în urmă⁵². Într-un alt articol al său, Heisler insistă asupra faptului că imaginea asupra trecutului nostru trebuie să fie pozitivă, pentru a ne menține pozitivi față de noi înșine, dar pe de altă parte nu pot fi ignorate problemele

---

⁴⁹ Martin O. Heisler, *Challenged Histories and Collective Self-Concepts: Politics in History, Memory and Time*, „The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science”, nr. 617, 2008, p. 200-201.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 201-202.

⁵¹ *Ibidem*, p. 202-203.

⁵² *Ibidem*, p. 204-206.

prezentului, între care cele mai recente se numără acelea că grupuri excluse din istorie și din comunități își revendică dreptul la incluziune⁵³.

O astfel de situație se petrece cu țările din Europa Centrală și de Est, care își revendică dreptul la propria memorie asupra a ceea ce a însemnat de fapt sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial. Astfel, Siobhan Kattago, din Estonia, tratează problema moștenirii istorice diferite de care Europa de Est și Europa de Vest au avut parte și argumentează, invocându-l pe Hans Gadamer, că doar prin hermeneutică putem să înțelegem importanța acesteia. Hermeneutica subliniază ceea ce Gadamer numește „conștiință influențată de istorie”, precum și faptul de a înțelege, ca un dialog în care încercăm să vedem lucrurile și din perspectiva celuilalt⁵⁴.

Într-adevăr, Hans Gadamer pledează pentru o deschidere către celălalt, pentru „experimentarea lui ‚tu’ ca ‚tu’”, pentru a nu ignora pretenția celuilalt de a ni se adresa, deoarece „fără această deschidere nu există nici o legătură umană autentică”, și, mai departe, într-adevăr acest gen de atitudine din punctul de vedere al experienței hermeneutice ne conduce spre a recunoaște că tradiția, trecutul, are ceva de transmis⁵⁵. Cu toate acestea, ceea ce cercetătorii memoriei colective din Țările Baltice și, în general, din Europa Centrală și de Est par să ignore atunci când invocă acest argument este faptul că „deschiderea” de care Gadamer vorbește este bidirecționată, ori atitudinea pe care noi o regăsim, atât în cercetare cât și în politică, nu reflectă acest lucru, ea pare să fie mai degrabă așteptarea deschiderii celuilalt, ecuație în care „celălalt” este Occidentul, fără o proprie deschidere spre tradiția Occidentului, aceea de a-și asuma responsabilitatea istorică pentru crimele Holocaustului, de exemplu. Astfel, deși Kattago încearcă să aplice „conștiință influențată de istorie”, nu reușește să obțină decât o minimă „conștiință istorică”, în termenii lui Gadamer, deoarece apare o „surclasare reflexivă”: înțelegerea lui „tu” este doar o modalitate de raportare la „eu”, iar pretinzând că celălalt este înțeles, i se ia șansa de a emite vreo pretenție⁵⁶.

Frederic Whitling atacă problema relației dintre memorie și istorie printr-o critică a abordării recente a memoriei, care este din ce în ce mai detașată de istorie și confundată cu mitul, invocând argumentele lui Avishai Margalit, care susține că memoria este situată între istorie și mit, iar prin memorie trecutul este readus la viață. Pe de altă parte, arată Whitling, istoria nu s-a putut adapta la cerințele academice postmoderne, nereușind să-și depășească standardele epistemologice pentru a integra tendința spre fragmentarism⁵⁷. Astfel, problema reprezentării este centrală în studiul

---

⁵³ M.O.Heisler, *Introduction: the Political Currency of the Past: History, Memory and Identity*, „The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science”, nr. 617, 2008, p. 17.

⁵⁴ Siobhan Kattago, *Agreeing to Disagree on the Legacies of Recent History: Memory, Pluralism and Europe after 1989*, in „European Journal of Social Theory”, vol. 12, nr. 3, 2009, p. 377.

⁵⁵ Hans Gadamer, *Adevăr și metodă*, București, Edit. Teora, 2001, p. 273-274.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 272.

⁵⁷ Frederic Whitling, *Memory, History and the Classical Tradition*, „European Review of History- Revue europeenne d'histoire”, vol. 16, nr. 12, 2009, p. 236-237.

memoriei colective, care la nivel trans-individual atinge aspectul re-prezentării și distorsionării reprezentării. Memoria, subliniază Whitlig, este un material bun pentru istorici, dar asta nu înseamnă că memoria și istoria trebuie tratate separat. Tendința este aceea de a diferenția la nivel terminologic între „memorie autentică” și „istorie ideologizată”, dar trebuie avut grijă pentru că istoria este subiectivă, iar scrierea ei implică un aspect politic, dar nu își arogă termenul de „autentică”, în timp ce memoria poate fi ușor „ideologizată”. Whitlig susține că discrepanța dintre memorie și istorie trebuie să se reducă, deoarece sunt două fețe ale aceleiași monede și amintește explicația Aleidei Assmann, a felului în care istoria devine memorie atunci când se transformă în forme de cunoaștere împărtășită și identificare și participare colectivă, adăugând că această transformare are loc în momentul construcțiilor narative istorice⁵⁸. Dar narațiunile se regăsesc cel mai adesea în suprastructurile cadrelor naționale, astfel că scrierile istorice trebuie să le depășească pentru a găsi contra-narațiuni⁵⁹.

Joshua Foa Dienstag analizează relația memorie-istorie din perspectiva unei reinterpretări a esteticii hegeliene. Istoricul susține că scopul lui Hegel în teoria sa istorică a fost acela de a-i face pe oameni să iubească lumea din nou, de a lăsa în seama detaliilor din trecut, în toată greutatea lor, să ne ofere sensul unei „ființe substanțiale”, detalii care trebuie să se solidifice sub forma unui Templu al Memoriei. Dienstag subliniază însă că în această seducție a trecutului apare pericolul de a ne îndrăgosti de propria noastră imagine și de a deveni prizonierii memoriei noastre despre acel trecut⁶⁰. Templul Memoriei, este, pentru Hegel, adăpostul „formelor” istoriei, pe care le consideră la fel de reale ca operele de artă sau orice alte obiecte. Interpretăm aceste forme pe măsură ce le integrăm într-o relatare istorică, dar nu le creăm, ci le conturăm într-o altă formă, cea a Templului Memoriei, care este compus din formele fiecărei etape istorice⁶¹. Etapele istorice apar ca forme, nu ca tranziții de la o formă de sclavie la alta. Hegel definește aceste forme doar din punct de vedere estetic, ca frumoase sau urâte, nu din punct de vedere etic, ca bune sau rele⁶². Acestea devin realitate prin acțiune, cea care transformă idealul în real. Istoria și arta sunt ambele produse ale acțiunii umane, iar acțiunea transpune Ideea (în sens platonician) sau formele, din posibil în real⁶³. Care sunt formele trecutului? Când vine vorba de națiuni, acestea sunt cele artistice. Când e vorba de un nivel superior al istoriei, însă, Hegel construiește o altă formă, cea a Templului Mnemosinei, muza greacă a memoriei, pentru a sublinia felul în care noi ajungem în posesia trecutului nostru, ca

---

⁵⁸ *Ibidem*, p. 238.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 244.

⁶⁰ Joshua Foa Dienstag, *Building the Temple of Memory: Hegel's Aesthetic Narrative of History*, „The Review of Politics”, vol. 56, nr. 4, 1994, p. 701.

⁶¹ *Ibidem*, p. 703.

⁶² *Ibidem*, p. 706.

⁶³ *Ibidem*, p. 708-709.

produs al Spiritului. Amintirile, spre deosebire de trecut, în general, trebuie să fie întotdeauna amintirile cuiva, aparținând minții cuiva, contribuind personalității cuiva. Spre deosebire de Mnemosine, Clio, fiica sa și muza istoriei, reprezintă exploarea unui teren străin de către istoric. Cu Mnemosine explorăm doar trecutul nostru și ne regăsim doar pe noi, ceea ce devine esențial pentru ca frumusețea templului ei să ne seducă⁶⁴.

Templul Mnemosinei ar fi un fel de muzeu de artă, unde zeița păstrează artefactele istoriei pentru a fi folosite în prezent. Diestag consideră însă că dincolo de asta, pentru Hegel e totalitatea procesului istoric în sine. Este completitudinea Spiritului, evidențiată în serii de forme pe care și le-a asumat, nu doar cele finale sau unele dintre cele intermediare. Templul Mnemosinei se află în mijlocul unei țesături temporale, aflat la distanță egală de toate evenimentele din trecut, care poate fi vizualizat în întregimea lui⁶⁵. Acest templu, complet începând cu romantismul german, este perfecțiunea memoriei noastre, o dată cu sfârșitul istoriei, dar și o închisoare perfectă, pentru că, concluzionează Diestag, fără un viitor, rezultatul încercării lui Hegel de a pune toată istoria într-o singură formă este o închisoare⁶⁶.

Subiectivitate, ficțiune, construcție, narațiune – din perspectiva celor patru probleme cheie ale istoriei și memoriei putem considera că cele două moduri de abordare ale trecutului, cel științific și cel, să-i spunem, popular, se confruntă cu aceleași dileme atunci când vine vorba de acuratețea trecutului. Istoria se vrea obiectivă și precisă, dar după cum am văzut, sunt autori care îi contestă aceste pretenții, astfel că în timp ce istoricii au fost nevoiți să își asume propria implicare, purtătorii de memorie sunt prin excelență subiectivi, mai ales martorii, a căror credibilitate survine mai ales din experiența personală. Memoria poate fi considerată mai aproape de ficțiune, dar am putut constata, citindu-i pe De Certeau și pe alți autori care s-au ocupat de miturile promovate de istorici, că aura de adevăr a istoriei poate fi ușor deconstruită. De asemenea, narativitatea pare a fi caracteristica esențială a celor două abordări ale trecutului, fiind principala metodă a oamenilor de a fixa spațiul și timpul. Ni se pare că doar în ceea ce privește construcția drumurile memoriei și ale istoriei se despart, pentru că, în timp ce despre memorie știm că este o continuă remodelare a trecutului în funcție de prezent, pentru istorie, ideea de a fi un simplu construct narativ îi pune la îndoială capacitatea de a cerceta și uneori controla memoria. Așa cum consideră mai mulți autori, și noi considerăm memoria și istoria ca fiind interdependente, un Uroborus, ele devorându-se și hrănindu-se una din cealaltă.

---

⁶⁴ *Ibidem*, p. 711-712.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 712.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 725-726.